

(Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова Національного авіаційного університету)

**ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ У ФОРМУВАННІ
КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ**

У статті подано класичні моделі комунікації, які викладаються у процесі ознайомлення курсантів військових інститутів з поняттями міжособистісного спілкування та комунікативної культури. У тому числі лінійні, інтерактивні та трансакційні моделі комунікації. Стаття демонструє думку, що спілкування може вивчатися з метою з'ясування точної природи його функціонування.

Деякі американські соціологи дійшли висновку, що основним рушієм розвитку цивілізації є прогрес у системі комунікацій. Вони стверджують, що в основу розвитку покладено постійне посилення потужності засобів комунікації: зі збільшенням цієї потужності міжособистісна комунікація переходить на соціальний рівень.

Оскільки комунікативний процес є основою спілкування, організація його залежить від розуміння системи й структури процесу, а також природи комунікативного акту.

Метою нашої статті є розгляд та аналіз різних моделей комунікації, знання яких є необхідною складовою процесу формування фахової комунікативної культури курсантів військових інститутів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу.

В історії розвитку різних наук та теорії комунікації було створено значну кількість моделей комунікації, які можна також назвати моделями комунікативного акту, оскільки він охоплює всі складові комунікації. Враховуючи різні складові комунікативного акту, а саме типи зв'язків між учасниками і сам процес спілкування, ці моделі класифікують на три групи: лінійні, інтерактивні та трансакційні [1].

Лінійну модель комунікації запропонував у 1942 році американський вчений Г. Лассвел, а у 1949 році її вдосконалили американський дослідник з проблем комунікації та штучного інтелекту К. Шеннон та американський дослідник В. Вівер. Вони розглядали комунікацію як лінійний, односкерований процес, тобто від відправника (адресанта) до отримувача (адресата) [1].

Модель Г. Лассвела (модель лінійного розгортання мовлення від мотиву, який спонукає адресанта розпочати спілкування, до ефекту, отриманого адресантом у спілкуванні з адресатом або аудиторією). Це можна зобразити у вигляді певної схеми (схема 1).

Схема 1.

комунікатор → звернення → носій звернення → одержувач → зворотній зв'язок

Де комунікатор — людина, від якої виходить звернення. Стверджувалося, що головним для комунікатора є переконаність, ясність намірів, симпатичність та стиль комунікації. Отже, симпатичні люди, які відзначаються товариськістю, сердечністю в поведженні з іншими людьми, мають привабливу зовнішність, здатні сильніше впливати на інших людей і мати від цього певний зиск.

Але недоліком цієї моделі є неврахування інтерактивності учасників комунікації (кожен з них у процесі комунікативного акту міняється місцями).

Наступна лінійна модель, яку ми пропонуємо розглянути, це **модель Шеннона-Вівера**. Вона передбачає розгляд різних джерел шуму. Цю модель можна зобразити у вигляді схеми 2.

Схема 2.

джерело інформації → передавач → сигнал → канал → одержувач → місце призначення

отриманий сигнал

джерело шуму

К.-Е. Шеннон виокремив три рівня комунікації: технічний, семантичний та рівень ефективності. Технічні проблеми пов'язані з точністю передачі інформації від відправника до отримувача.

Семантичні проблеми – з інтепритацією повідомлення отримувача порівняно з тим значенням, яке було відправлене відправником. Проблема ефективності відбиває успішність, з якою вдається змінити поведінку в зв'язку з повідомленням, що було передане [2].

Порівняно з іншими моделями, новим у моделі Шеннона-Вівера є складова "джерело шуму". Наприклад, різні мови мають різний ступінь передбачуваності, англійська – 50%, тобто при наявності сторонніх ефектів, що заважають, половини слів достатньо для розуміння змісту повідомлення.

Розглядаючи процеси комунікації, американський мовознавець Р. Якобсон орієнтувався насамперед на особи учасників спілкування і засоби мови, які використовуються ними в інтеракції. Водночас процес спілкування теж є односкерованим.

Модель Р. Якобсона можна інтерпретувати так: адресант, використовуючи засоби мовного коду, формує повідомлення і з його допомогою встановлює контакт з адресатом у межах конкретного контексту [1].

Учений виділив такі 6 чинників комунікації. Розглянути їх можемо у схемі 3.

Схема 3.

Адресант	Контекст	Адресат
	Повідомлення	
	Контакт	
	Код	

Отже, лише в ідеальній ситуації можуть спрацювати всі чинники цієї моделі. Реальна ж комунікація може актуалізувати один з чинників, і, залежно від цього, існує 6 функцій комунікації.

1. *Емотивна* (полягає в опорі на адресанта; особистість мовця виявляється найповніше).
2. *Референтна (позначувальна)* (на передній план виступає об'єкт мовлення).
3. *Конативна (впливова)* (передбачає опору на адресата; допомагає адресанту впливати на ментальну та емоційну сферу адресата, використовуючи кличну форму засобів мовного коду).
4. *Поетична* (передбачає опору на повідомлення, коли на перший план виходить форма, а вже потім – зміст).
5. *Металінгвістична* (полягає в опорі на код, наприклад, вихід за межі бесіди).
6. *Фатична (контактостановлювальна)* (при опорі на контакт, коли важливо не те, про що саме говориться, а те, щоб контакт не перервався; наприклад, це відбувається при проведенні будь-яких переговорів).

У різноманітних її варіантах модель Якобсона застосовується в лінгвістиці як для аналізу функцій мови в цілому, так і для аналізу функціонування окремих її одиниць, вироблення мовлення та тексту. У дузі лінгвістики Празької школи, ця модель є телеологічною (від грецького слова, що означає "ціль"), тобто демонструє призначення, функції мови. Сучасна соціолінгвістика, теорія комунікації та соціологія комунікації також запозичили модель Якобсона для опису комунікативних процесів. На відміну від швейцарського мовознавця, засновника структурної лінгвістики, Ф. де Соссюра, що пропонував вивчати мовну систему "у собі і для себе", ця модель може враховувати не тільки саму мову, але й користувача мови, залученого спостерігача [3].

Вітчизняний філолог, культуролог Ю. Лотман вважав запропоновану Р. Якобсоном модель комунікації занадто абстрактною. Він підкреслював, що в дійсності в адресанта та адресата не може бути абсолютно однакових кодів, як не може бути й однакового об'єму пам'яті [2]. Учений стверджував, що код не має історії. Він писав: "Мова – це код плюс його історія" [4: 13].

Ю. М. Лотман був активним послідовником формальної школи 30-х років. Саме звідти він перейняв ідею "деавтоматизації", що є характерною, на його думку, для літературної мови на протилежності повсякденному спілкуванню, що, у свою чергу, є автоматичним.

Учений висунув низку тез:

- культура породжує нові повідомлення за допомогою нових мов;
- культура зорієнтована як мінімум на дві мови, наприклад, зображальну і словесну;
- комунікація – це переклад мови мого "я" мовою твого "ти" (коди учасників не тотожні, а тільки перехреснюються);
- жодна "монологічна" структура не може витворити принципово нове повідомлення, бо не є мислячою, якою може бути лише діалогічна (двомовна) структура як мінімум;
- пам'ять культури є механізм активного моделювання нового, що звернене до минулого.

Запропоновану Ю. Лотманом модель комунікації можемо розглянути у схемі 4.

Схема 4.

Адресант	Мова 1	Текст	Мова 3	Адресат
	Мова 2		Мова 4	

Оскільки в лінійних моделях комунікації представлені не всі важливі для реальної комунікації чинники, вони лише частково охоплюють особливості процесу міжособистісного спілкування.

Інтерактивні моделі комунікації отримали таку назву у зв'язку з тим, що вони передбачають активність усіх учасників спілкування. Відповідно, зворотній зв'язок є обов'язковим елементом комунікації.

До інтерактивних відносимо **модель М. Бахтіна (культурологічна)**, що містить дві основні ідеї: діалогічність та карнавалізацію. Учений піддає критиці так званий "абстрактний об'єктивізм" Ф. Соссюра, який орієнтував лінгвістику на вивчення мови (абстрактного набору правил) на відміну від мовлення (реалізації цього набору в реальних контекстах). Він побачив недолік такого підходу саме у відриві від реальних контекстів [2].

Основні ідеї М. Бахтіна є досить вагомими для розуміння процесу комунікації: по-перше, необхідною ознакою будь-якого висловлювання є його зверненість, адресованість, тобто, без слухача немає і того, хто говорить, без адресата немає і адресанта, по-друге, будь-яке висловлювання набуває зміст тільки у контексті, у конкретний час та в конкретному місці (ідея хронотопа: грецького слова, що означають "час" і "місце") [3].

Інтерактивні моделі зображають комунікацію як низку дискретних (переривчастих) актів, що мають початок і кінець і в яких відправник детермінує дії отримувача повідомлення.

Але в цих моделях недостатньо диференціюються канали комунікації, не враховуються психологічні, соціальні та інші чинники, які впливають на перебіг міжособистісного спілкування [1].

Є моделі, в яких комунікацію представлено як процес одночасного відправлення й отримувача повідомлень комунікаторами. Вони залежать один від одного як творці комунікативного акту, залишаючись при цьому неповторними особистостями. Їх називають **транзакційними**.

Серед моделей цього типу найпопулярнішою є модель німецького лінгвіста В. Шрамма (Шремма). У 1954 році у своїй книзі "Процес і результати масових комунікацій" він дав своє пояснення теорії комунікації. Він писав, що коли ми спілкуємося, ми намагаємося встановити "спільність" з ким-небудь [5].

В. Шремм запропонував модель комунікації, згідно з якою особа А кодує повідомлення і передає його особі Б. Особа Б здійснює дію. Особа Б кодує відповідь, передає таке повідомлення особі А, яка також взаємодіє з повідомленням. А і Б функціонують всередині певної сфери обмежень відносин, яку Шремм визначив, назвавши "резервом практичного досвіду". Там, де вони спілкуються ефективно, такі сфери частково перекривають одна одну. Фінальний елемент в оновленій моделі визначено як "суспільна ситуація і відносини". Учений стверджує, що вся комунікація функціонує всередині більш широкого простору суспільних відносин, який він визначає чотирма елементами: фізичні/просторові взаємини між відправником і отримувачем; ситуаційний контекст; рольові очікування і суспільні норми [6].

Комунікацію на рівні особи відтворює **транзактивна модель К. Барнлунда (1970)**. Її складовими є особа (комунікатор), повідомлення, процеси кодування-декодування та чотири типи сигналів: сигнали суспільного рівня (вплив на особу різних чинників навколишнього середовища й техногенної цивілізації), особистого рівня (міжособистісна взаємодія між людьми, які входять у комунікативний простір) і два типи поведінкових сигналів (вербальні та невербальні). Сигнали поведінкового рівня — це реакція особи, зумовлена впливом на неї сигналів суспільного та особистого рівнів. Усі групи сигналів перебувають у постійній взаємодії [2].

Сучасна теорія комунікацій ускладнила колишні моделі та створила нові, переходячи від лінійних моделей до нелінійних, а від них — до об'ємних (спіральных, мозаїчних та ін.).

До об'ємних моделей відносять моделі, що були запропоновані американськими психологами Т. Ньюкомом (1953) та С. Бейкером (1968).

Модель Ньюкома в загальному вигляді створюють три взаємозв'язані точкові об'єкти. До них належать комунікатор, адресат та об'єкт, про який ідеться. Коли комунікатор та адресат ставляться один до одного позитивно, то так само вони ставитимуться і до об'єкта. Це збалансований трикутник. У разі, коли існує загальне негативне ставлення до об'єкта, тобто незбалансований варіант, потрібно знайти засоби для зміни такого ставлення.

Модель комунікації Бейкера представлена у вигляді куба, що складається з невеличких кубиків (на зразок кубика Рубіка). Грані куба відповідають джерелу, одержувачу, самому зверненню та каналу комунікації. Усі кубики перебувають у безперервній взаємодії між собою, щоразу стикаючись усіма чотирма гранями.

У 1963 році Ф. Денс запропонував **спіральну модель** комунікації, тому що, на його думку, лінійні та циркулярні моделі комунікації мають загальний недолік — вони використовують замкнений комунікативний цикл, тоді як спіральна модель розвитку дає геометричні докази того, що комунікація просувається вперед, повторюючи пройдені шляхи розвитку на новому рівні [2].

Отже, вчені різних часів за допомогою моделей комунікації намагалися проаналізувати особливості процесу комунікації, отримати інструмент для прогнозування мовних процесів. Однак процес комунікації виявився настільки різнобічним й багатогранним, що жодна з запропонованих

моделей не описує всіх його сторін та особливостей. Поява і швидке розповсюдження нових засобів та форм передачі інформації дозволяє очікувати нові моделі комунікації, які врахують нові властивості та особливості комунікації міжнародного суспільства. Це необхідно враховувати в процесі формування комунікативної культури, оскільки вона як компонент культури спілкування є важливим чинником суспільної інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. – М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер" – 2001. – 656 с.
3. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации: Учеб. пособие. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.
4. Лотман Ю. М. Семиосфера. – С.-Петербург: "Искусство-СПБ", 2000. – 704 с.
5. Schramm W. How communication works. In W. Schramm (ed.) The Process and Effects of Mass Communications. – Urbana, 111: University of Illinois Press, 1954. – 310 p.
6. Головкина Н. В. Теоретична спадщина сучасних маркетингових комунікацій: Маркетинг в Україні. – 2002. – № 3. – С. 13.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2009 р.

Тарасенко С. М. Теоретические модели межличностного общения в формировании коммуникативной культуры личности.

В статье представлены классические модели коммуникации, которые преподаются в процессе ознакомления курсантов военных институтов с понятиями межличностного общения и коммуникативной культуры, в том числе линейные, интерактивные и трансакционные модели коммуникации. Статья демонстрирует идею того, что общение может изучаться с целью выяснения точной природы его функционирования.

Tarasenko S. M. The Theoretical Models of Interpersonal Communication in Personality's Communicative Culture Formation.

This paper presents the classic communication models that are taught in introducing cadets of military institutes to interpersonal communication and communicative culture, including the linear communication model, the interactive communication model, and the transactive communication model. The article demonstrates an idea that communication can be studied with the purpose of finding out of exact nature of its functioning.